

DIKTANTAI

Turinys

Diktantų klasifikacijos pagrindai.....	1
1. Įspėjamieji diktantai.....	2
1.1. Regimieji įspėjamieji diktantai	2
1.2. Girdimieji įspėjamieji diktantai.....	2
2. Komentuojamieji diktantai.....	3
3. Aiškinamieji diktantai	3
4. Klausiamieji diktantai	4
5. Atrenkamasis diktantas	5
6. Kūrybiniai diktantai	6
6.1. Teksto išplėtimas	6
6.2. Gramatinių formų keitimas.....	7
7. Laisvieji diktantai	8
8. Žodžių diktantai	9
Prenkant diktato tekstą, reikia vadovautis šiais nurodymais	10
Kaip diktuoti?	10
Vertinant diktantą taisoma, bet klaidomis nelaikoma	11

Diktantų klasifikacijos pagrindai

Diktantai klasifikuojami, remiantis keliais pagrindais.

Pagal didaktinį tikslą skiriami mokomieji ir kontroliniai diktantai. Kontroliniai skiriasi tuo, kad jie ilgesni, didesnės apimties, nes rašomi baigus kurią nors platesnę temą, kad juos mokiniai rašo savarankiškiau ir todėl jie išsamiau parodo mokymosi rezultatus, teikia tikslesnę grįžtamąją informaciją.

Dar diktantai skirstomi pagal santykį su tekstu: ar mokiniai rašo tokį, kokį mokytojas diktuoja, ar jį perdirba. Pagal diktuojamo teksto užrašymo būdą skiriami atrenkamieji, laisvieji ir kūrybiniai diktantai.

Metodiniu požiūriu, siekiant mokymo sistemos, svarbu suvokti diktantų rūšis pagal tai, kada ortogramos aiškinamos: prieš rašymą, rašant ar parašius. Pagal aiškinimosi laiką diktantai skirstomi į įspėjamuosius, komentuojamuosius, aiškinamuosius ir klausiamuosius.

Mokiniais gali būti diktuojami rišlūs tekstai ar jų ištraukos, atskiri sakiniai, žodžiai bei jų junginiai. Pastarieji vadinami žodžių diktantais.

1. Įspėjamieji diktantai

Jau pavadinimas rodo, kad šių diktantų tikslas – įspėti dėl galimų klaidų, dar prieš rašymą atkreipiant akis į „pavojingas“ vietas ir jas išsiaiškinant.

Kai ortogramos nagrinėjamos mokiniams tekstą matant, įspėjamieji diktantai vadinami **regimaisiais**. Kai ortogramos išskiriamos ir nagrinėjamos teksto nematant, o tik jį girdint, įspėjamieji diktantai vadinami **girdimaisiais**.

Įspėjamieji diktantai pratina pirma suvokti rašybos sunkumą, jį išsiaiškinti ir tik po to rašyti. Taip jie padeda išvengti rašybos klaidų. Dėl to šie diktantai labiausiai tinka mokant taikyti tik ką išsiaiškintas ir mokiniams sudėtingesnes taisykles.

Įspėjamųjų diktantų variantas – mokiniai iš anksto žino diktanto tekstą ir gali namuose jam pasirengti, savarankiškai išsinagrinėdami rašybos sunkumus.

1.1. Regimieji įspėjamieji diktantai

Rašomi taip:

- 1) tekstas demonstruojamas lentoje, plakatėlyje arba klasė mato jį vadovėliuose, pratybų sąsiuvinuose ir garsiai perskaito;
- 2) mokiniai suranda įtvirtinamas ortogramas ir nagrinėja, aiškindami, kodėl taip parašyta;
- 3) po to tekstas paslepiamas: lenta pridengiama, knygos užverčiamos; mokytojas tuos pačius sakinius ar žodžius diktuoja, mokiniai juos kartoja, taisyklingai tardami ir savarankiškai rašo;
- 4) baigę rašyti, tikrinasi, žiūrėdami į duotąjį tekstą.

Regimieji diktantai labiausiai padeda mokytis **morfologinės** rašybos ir tokių *žodžių*, kurių rašybą reikia įsiminti. Tekstai gali būti parenkami iš lietuvių kalbos vadovėlių (specialiai tam skirti pratimai su užduotimi „Pasirenkite rašyti diktuojant“).

1.2. Girdimieji įspėjamieji diktantai

Rašomi taip:

- 1) mokytojas perskaito visą diktanto tekstą (jei jis rišlus),
- 2) diktuoja po sakinį,
- 3) mokiniai jį kartoja ir nurodo rašybos sunkumus (pagal išsiaiškintą taisyklę ar visus), paaiškina, kaip reikia rašyti, kodėl taip,
- 4) ir tik tada rašo;
- 5) sakinį parašę, dar gali klausti, jei jiems kas neaišku.

Girdimieji diktantai labiausiai tinka **garsinei** (fonetinei) rašybai mokytis.

2. Komentuojamieji diktantai

Mokiniai aiškina mokytojo diktuojamus sakinius **rašydami**.

Mokytojo paskirtas komentatorius garsiai kartoja rašomo sakinio žodžius skiemenimis (kitaip nespėtų, nes **taria tai, ką rašo**) ir glaustai aiškina.

Pvz., mokantis pakitusių priebalsių, šio diktanto eiga galėtų būti tokia:

1) mokytojas perskaito sakinį: „*Po pamokų pėsčiomis nužingsniavome į mašinų, remonto dirbtuves*“;

2) kuris nors mokinys sakinį kartoja;

3) rašo visa klasė, o komentatorius, irgi sėdėdamas ir rašydamas, lėtai tardamas žodžius, komentuoja: *Po pa-mo-kų pės(rasau es, nes pėsti)-čio-mis nu-žings (gė, nes žengė)-nia-vome į dirb (be, nes dirbo)-tu-vę.*

Po to komentatorius gali dar kartą perskaityti sakinį, ir mokiniams leidžiama klausti, jei jiems neaiški kurio nors kito žodžio rašyba. Į klausimus atsako komentatorius. Jeigu jis sunkiai susidoroja su pavestais uždaviniais, jam į talką galima iš anksto paskirti antrą komentatorių. Kiekvieno sakinio rašybą gali komentuoti kitas mokinys.

Čia pateiktas **atrenkamojo** komentavimo pavyzdys. Dar gali būti ir **išsamusis** komentavimas (aiškinami visi tos klasės mokiniams kylantys rašybos sunkumai), ir **kontrolinis** komentavimas. Pastarasis atliekamas, *raštu nagrinėjant ortogramas ir vadinamas komentuojamuoju rašymu*. Šie diktantai skatina sukaupti dėmesį į rašybos sunkumus, todėl net ir atsiliekantieji mokiniai, girdėdami draugų komentavimą ar patys komentuodami, padaro mažiau klaidų.

Komentuoti rašant nėra lengva, daug paprasčiau pirma žodį ar sakinį parašyti, ir tik po to pastebėti ir aiškinti ortogramas. Taip ir daro neįgudę komentatoriai. Sunkiau sekasi komentuoti lėtesnio mąstymo vaikams ir tiems, kurie nėra susidarę morfologinio ir rašybinio nagrinėjimo įgūdžių. Tokiems mokiniams naudinga girdėti gero komentavimo pavyzdį – mokomasi veikti pagal taisykles, greičiau susidaro vidinė kalba. Komentuojamųjų diktantų rezultatai pastebimi tik tada, kai mokiniai įgunda komentuoti rašydami, t. y. po ilgesnių šio darbo pratybų.

3. Aiškinamieji diktantai

Šie diktantai nuo įspėjamųjų skiriasi tuo, kad mokiniai rašo savarankiškiau. Įprastinė darbo eiga tokia:

1) mokytojas perskaito visą tekstą (jei jis rišlus) ir skaito po sakinį;

2) mokinys sakinį kartoja – mokosi taisyklingai tarti; šito atsisakoma, jei sakinyse ilgas – daugiau kaip 10–12 žodžių;

3) mokiniai savarankiškai rašo; ilgesnį sakinį mokytojas diktuoja dalimis – prasminiais vienetais;

4) sakinį parašius, mokytojas jį dar kartą lėtai perskaito;

5) mokiniai suranda ortogramas ir aiškina, kaip jas parašė – tai dalinis ar išsamusis rašybinis nagrinėjimas.

Jei diktuojamas tekstas yra mokinių vadovėliuose, skaitinių knygose ar gali būti demonstruojamas ekraninėmis priemonėmis, aiškinamasi lyginant: didesnė tikimybė, kad klaidos bus ištaisytos.

Galimi įvairūs aiškinamojo diktanto variantai:

- rašoma ir sąsiuvinuose, ir lentoje, aiškinamasi po kiekvieno sakinio; taip rašant, savarankiškai dirba tik dalis mokinių; kad sąsiuvinuose greičiau parašiusieji neliktų be darbo, jiems skiriami papildomi uždaviniai: pabraukti įtvirtinamus rašybos žodžius, pažymėti nurodytas morfemas ar kt.;
- rašoma tik sąsiuvinuose, siūlant (ar nepatariant) tartis su kaimynais; aiškinantis vienas kitas sunkesnės rašybos žodis užrašomas lentoje;
- parašę sakinį, pabraukia ir pirmiausia raštu glaustai aiškina ortogramas, kurioms įtvirtinti skiriamas šis diktantas;
- žodžiu aiškinamasi ne po kiekvieno parašyto sakinio, o po kelių, – tada patogiau lyginti ortogramas, kurių tekste, mokantis taikyti vieną ar kitą taisyklę, esti ne viena;
- aiškinamasi parašius visą tekstą, t.y. po 10–20 min. savarankiško darbo, – taip pratinamasi ilgesnį laiką savarankiškai dirbti ir rengiamasi didesnės apimties rašomiesiems darbams.

Žinoma, galimi ir kitokie aiškinamojo diktanto variantai. Kartais tikslingiau „sunkesnius“ sakinius aiškinsis įspėjamuoju diktantu – tai padės sumažinti klaidų skaičių.

Mažesnėse mokinių grupėse galimi tarpusavio diktantai: vienas, pasirinkęs ar iš mokytojo gavęs tinkamą tekstą, diktuoja kitam ir drauge jį kontroliuoja. Draugui padarius klaidą, tuoj pat apie ją signalizuoja: lengvai suduoda per petį ar rašo jam ant nugaros reikiamą raidę (taip siūlo šveicarų pedagogai).

4. Klausiamieji diktantai

Šie diktantai gali būti ir mokomieji, ir kontroliniai. Nuo įprastų kontrolinių jie skiriasi tuo, kad **mokiniai rašydami pabraukia ortogramas, dėl kurių abejoja. Tada klausia, kas jiems buvo neaišku, bet tik apie tai, ką buvo pabraukę, ir tik nuosekliai, pradėdami nuo pirmojo sakinio.**

I klausimus atsako mokiniai, jei pajėgia, arba mokytojas.

Po to rašomieji darbai surenkami ir vertinami.

Vertinimą siūloma šiek tiek diferencijuoti: truputį daugiau balų skirti tam, kuris pastebėjo „pavojingas“ ortogramas ir stengėsi jas išsiaiškinti.

Mokiniai įspėjami, kad dera klausyti tik apie jiems tikrai neaiškius rašmenis. Mokytojas neturėtų rodyti nepasitenkinimo ar ironizuoti, išgirdęs klausimą apie tai, kas visiems seniai turėjo būti žinoma. Rašybos įgūdžiams tvirtėjant, pabraukimų ir klausimų mažėja.

Klausiamajam diktantui gali būti skiriama visa pamoka. Tada jos dalis – 10-15 min. – paliekama mokinių klausimams ir atsakymams. Kad mokiniai spėtų parašyti diktantą, išskirti abejojamas ortogramas,

jas apgalvoti ir suskaičiuoti, kad pakaktų laiko klausimams ir paaiškinimams, taip pat klaidoms ištaisyti, tekstas šio tipo diktantui parenkamas kiek trumpesnis (iš pradžių – 2/3 kontrolinio diktanto teksto; vėliau žodžių skaičius pamažu didinamas iki kontrolinių diktantų apimties).

Kol mokiniai neįgudę, pakanka tokiu būdu parašyti 3–5 sakinius. Taip rengiamasi to paties tipo ilgesniems diktantams. Pirmieji tokių diktantų bandymai neatneša apčiuopiamos naudos; jie mokomąją vertę įgyja tik tada, kai mokiniai įgunda pamatyti „pavoingas“ vietas, tiksliai klausti, išgirsti draugų klausimus ir atsakymus ir tuoj pat ištaisyti savo klaidas. Šito galima pasiekti, tik sistemingai rašant klausiamuosius diktantus.

Artinant šiuos diktantus prie kontrolinių, galima apriboti klausimų apimtį – leisti klausti tik apie tuo metu įtvirtinamas ortograsas arba ir visai nebeleidžiama klausti – siūloma tik pasibraukti tas raides, dėl kurių abejojama. Neaiškumai, kilę daugumai klasės mokinių, išsiaiškinami grąžinant ištaisytus rašomuosius darbus. Toks retkarčiais naudojamas darbo būdas skatina mokinius pastebėti ir svarstyti ortograsas, o mokytojui parodo, ką dar reikia kartoti ir tvirtinti.

Klausiamieji diktantai įprastinių kontrolinių diktantų neatstoja, tik jiems rengia, todėl rašytini išnagrinėjus siauresnes temas, pvz.: paprastųjų būdvardžių galūnių rašybą, veiksmažodžių laikus, daiktavardžių priesagas. Šie diktantai ugdo rašybinį pastabumą, sudaro sąlygas prisiminti ir taikyti taisykles ar kitus ortogramų tikrinimo būdus. Gerai organizuoti, šie diktantai virsta masine konsultacija, kurios metu mokiniai ir išskiria abejotinos rašybos atvejus, ir patys juos išsprendžia.

Neaiškumus mokiniai gali išsiaiškinti ir kitaip – **naudodamiesi žodynais**. Rašydami diktantą, mokiniai pasibraukia žodžius, dėl kurių rašybos abejoja. Mokytojui baigus diktuoti, mokiniai tikrinasi žodyne. Pagrindinės sąlygos – kiekvienas mokinytis turi turėti žodyną (gali naudotis ir savo žodynėliu, jei tokį turi) ir mokėti juo naudotis. Toks tikrinimosi būdas rezultatyvesnis varesnėse klasėse, kai abejonių kyla rečiau ir kai mokiniai geba greičiau žodyne susirasti. Manytume, kad tokie diktantai galėtų būti ir kontroliniai; jei mes, dėl ko nors suabejoję, griebiamės žodyną, kodėl to neleisti mokiniui? Tegu tik įpranta ir įgunda!

Klausiamieji bei pasitikrinamieji diktantai ypač tinka silpnesnėse klasėse, taip pat po vasaros atostogų, kai mokiniai esti daug ką primiršę ir labiausiai reikalingi mokytojo pagalbos ar žodyno talkos. Kai kurių pedagogų praktika nuteikti mokinius darbui, grąžinant gausiai priraudonintus diktantus, neretai duoda visai priešingus rezultatus.

5. Atrenkamasis diktantas

Rašomas taip:

- 1) paaiškinamas darbo būdas ir nurodoma, kuriuos žodžius ar kalbos dalis mokiniai turi atrinkti;
- 2) mokytojas skaito po sakinį, jį kuris nors mokinytis kartoja;
- 3) jei sakinytis ilgesnis, o mokiniai mažiau įgudę, mokytojas dar kartą lėtai jį skaito; klasė tuo metu atrenka žodžius ar jų junginius ir užsirašo į sąsiuvinį;

4) darbą baigę, mokiniai suskaičiuoja ir pasako, kiek žodžių ar žodžių junginių atrinko (susidaro probleminė situacija), po to perskaito, ką atrinko;

5) atrinktieji žodžiai skaitomi, nagrinėjama jų rašyba, išsitaikomos klaidos; mokiniai, praleidę žodžius, įsirašo juos.

Mokiniai dirba savarankiškiau, kai ortogramas aiškina raštu, jei yra susidarę tokio nagrinėjimo įgūdžius. Tada atrenkamus žodžius ar žodžių junginius geriau rašyti vieną po kito, t.y. stulpeliu.

Atrenkamuosius diktantus rašydami, mokiniai turi atlikti keletą protinių veiksmų: išskirti nurodytus žodžius ar kalbos dalis, pastebėti rašybos sunkumus, rasti būdą jiems įveikti; visa tai reikia padaryti nematant teksto ir greitai, iki kito sakinio diktavimo. Todėl šiems diktantams mokinius reikia parengti: prieš tai skirti atrenkamąjį nurašinėjimą (tų pačių rašybos dalykų mokant). Pirmuosius atrenkamuosius diktantus V klasėje geriau rašyti kaip įspėjamuosius: mokiniai prieš rašydami pasako, ką reikėtų iš sakinio atrinkti.

Įpratus šiuos diktantus rašyti, darbas vyksta greitu tempu: trumpesnio sakinio nebereikia net kartoti — pakanka jį perskaityti. Šie diktantai, kaip ir žodžių, sudaro sąlygas per trumpesnę laiką parašyti daugiau „sunkesnių“ žodžių, jie patogūs gramatinio nagrinėjimo ir rašybos įgūdžiams tvirtinti.

Atrenkamieji diktantai itin aktyvina klasę, nes, juos rašydami, mokiniai turi įtempti dėmesį, greitai mobilizuoti turimas žinias, stiprinami analizės ir sintezės įgūdžiai. Gerų rezultatų pasiekę mokytojai šiuos diktantus rašo dažnai, skirdami jiems po 8–10 min.

6. Kūrybiniai diktantai

Šiuos diktantus kūrybiniais vadiname sąlygiškai: mokiniai teksto nekuria, tik jį arba išplečia, papildo, arba šiek tiek keičia. Siekiama ir mokinių rašybos įgūdžius tvirtinti, ir jų kalbą ugdyti, ir gero stiliaus mokyti. Kūrybiniai diktantai esti mokomieji ir kontroliniai.

6.1. Teksto išplėtimas

Šį uždavinį tikslingiausia skirti būdvardžių, dalyvių ir prieveiksmių vartojimo ir rašybos įgūdžiams tvirtinti. Mokytojas tekstą diktuoja be minėtųjų kalbos dalių, o klasė jas piktoria.

Mokinių žodyną dar labiau ugdo užduotis išplėsti tekstą palyginimais, epitetais ar kitomis vaizdžios kalbos raiškos priemonėmis: sinonimais, antonimais, frazeologizmais, palyginimais. Pvz., mokiniai užbaigia ir papildo mokytojo diktuojamus sakinius: *Darbo šaknys karčios, o jo vaisiai Nuostabiai gražūs paukščiai yra baltieji gandrai. Plunksnos baltos kaip ..., tik snapas juodas kaip*

Dar lengviau tinkamą žodį rasti, kai prieš akis paveikslas. Estetiniam mokinių lavinimui pasitarnauja meno kūriniai — tapybos darbai, skulptūros, meninės fotografijos, dailūs drožiniai ar audiniai.

Mokytojas J. Kvederaitis siūlo diktantus-mįsles. Diktuojami sakiniai su citatomis, bet nepasakoma, kurio rašytojo ar poeto kūrinys, koks jo pavadinimas, – visa tai turi parašyti patys mokiniai. Pvz.: Poemoje (...) būrų dainius (...) vieno savo herojaus (...) lūpomis užtaria lietuvininkus: „Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekind?“

Tokiais diktantais ne tik kartojamos literatūros žinios, bet ir mokomasi pastebėti citatas ir jas išskirti, rengiamasi rašiniams.

Kaip mokiniams padedama suvokti, kur kokio žodžio reikia, jei klasė dar neįgudusi šiuos diktantus rašyti? Skaitydamas sakinį antrą kartą, mokytojas įterpia klausimus toje vietoje, kur praleistas žodis, pvz.: *Tame mūre buvo ... (koks?) langelis, pro jį galėdavo ... (ką daryti?) katinas ir šuniukas*. Vėliau, kai rašomas nebe pirmas kūrybinis diktantas, pakanka pauzių, kurios ir rodo, kurioje vietoje žodis praleistas. Baigus rašyti, mokytojas tekstą dar kartą perskaito ištiesai (be tų žodžių, kuriuos mokiniai turi patys pridėti).

Tokius kūrybinius diktantus ištaisius, aiškinamasi ne tik rašybos ar skyrybos klaidos; aptariamai mokinių parinkti žodžiai, lyginami su tais, kurie buvo rašytojo pavartoti, paskaitomi geriausiai pavykę mokinių darbai.

6.2. Gramatinių formų keitimas

Tai kitas kūrybinių diktantų variantas. Mokiniai, rašydami mokytojo diktuojamą tekstą, keičia veiksmažodžių asmenis, laikus ar nuosakas, asmenuojamuosius veiksmažodžius dalyviais, paprastuosius būdvardžius įvardžiuotiniais (ten, kur jie tinka), paprastuosius žodžius – prie-saginiais vediniais ar kitaip.

Pavyzdžiui, mokant maloninių bei mažybinių daiktavardžių vartojimo ir rašybos, visiems diktuojamo teksto daiktavardžiams mokiniai prideda malonines bei mažybines priesagas.

M o k y t o j a s d i k t u o j a : Gyveno senis ir senė.

M o k i n i a i r a š o : Gyveno senelis ir senutė.

I r t . t .

Parašytuose sakiniuose mokiniai gali pažymėti malonines bei mažybines priesagas. Tokie diktantai ne tik įtvirtina minėtųjų priesagų rašybos įgūdžius, bet ir parodo, kokį atspalvį jos suteikia tekstui.

Veiksmažodžių laikų ir šaknies balsių kaitai tvirtinti skiriamas uždavinys pakeisti laikus; diktuojamo teksto veiksmažodžiai būtojo kartinio laiko, mokiniai juos rašo esamuojų laiku.

Kūrybiniai diktantai, keičiant vienas gramatines formas kitomis, tvirtina gramatinio nagrinėjimo įgūdžius, moko taisyklingo bei stilingo formų vartojimo, rašybos.

Kūrybiniai diktantai aktyvina mokinių protinę veiklą, ugdo vaizduotę ir kūrybingumą, jie vaikams įdomesni nei kiti diktantai. Be to, juos rašydami mokiniai pratinasi skirstyti dėmesį ir diktuojamam tekstui suvokti, ir žodžiui ieškoti ar formai pakeisti, ir rašybos bei skyrybos sunkumams įveikti. Taip padedama pasirengti rašiniams.

7. Laisvieji diktantai

Šie diktantai mažiausiai panašūs į diktantus, labiau – į atpasakojimus: mokiniai savais žodžiais atkuria mokytojo dalimis skaitomą tekstą. Dirbama taip:

- 1) skelbiama pamokos tema, tikslai ir paaiškinamas darbo būdas;
- 2) perskaitomas visas diktanto tekstas, jei reikia, aptariamas jo turinys;
- 3) skaitoma dalimis, po 3–6 sakinius; perskaičius dalį, mokiniai ją kuo tiksliau atkuria;
- 4) baigę rašyti, tyliai tikrinasi savo darbą (mokytojas teksto nebeskaito); po to sąsiuviniai surenkami.

Tekstas šiems diktantams parenkamas toks, kad jį sudarytų kelios pastraipos. V–VI klasės mokiniams lengviau atkurti nesudėtingą siužetinį tekstą. Pvz.:

T u š č i a s g a n d r a l i z d i s

Stepuko namų kieme augo sena eglė. Audra nulaužė jos viršūnę, bet eglė vis žaliavo. Joje Stepuko tėvelis įtvirtino seną vežimo ratą. Ant jo gandrai susikrovė lizdą. (I d.)

Vieną rudenį Stepukas sugalvojo peiliu eglėje išdrožti: 9–10. Vadinasi, gandrai išskrido rugsėjo 10 dieną. Po to jis ir kitais skaičiais išvagojo eglės žievę. (II d.)

Žiema netruko prabėgti. Pavasarį paukščiai sugrįžo. Stepukas apsidžiaugė, kad gandrai apsigyveno senajame lizde. Toli buvo girdėti linksmai jų kleketavimai. (III d.)

Saulutė vis labiau kaitino. Medžiai išsprogo. Tik eglė staiga pradėjo džiūti. Jos spygliai parudavo ir byrėjo žemėn. (IV d.)

Gandrams nepatiko toks medis. Stepukas matė, kaip vieną rytą jie pamojavo sparnais, pakilo, apsuko kelis ratus ir nulėkė tolyn. (V d.)

Silpnesnėse klasėse ar kol mokiniai neįgudę tokius diktantus įrašyti, šiam darbui parengiama: tekstas panagrinėjamas, suplanuojamas ir žodžiu atpasakojamas. Tekstus nagrinėjant, derėtų suformuoti sąvoką „pastraipa“ ir pratinti kiekvieną pradėti rašyti naujoje eilutėje.

Laisvieji diktantai, jei jie rašomi kaip kontroliniai, vertinami ne tik už rašybą ir skyrybą, bet ir už gebėjimą tiksliai atkurti turinį, už kalbą. Šie diktantai ugdo mokinių dėmesį ir atmintį, pratina tiksliai taisyklinga kalba atkurti girdėtą tekstą ir drauge įveikti rašybos bei skyrybos sunkumus. Jie padeda pasirengti atpasakojimams. Todėl šie diktantai labiausiai tinka pradinėms ir V–VI klasėms, ypač silpnesnėms.

8. Žodžių diktantai

Diktantui įprasta parinkti atskirus sakinius ar tekstą; tekstas būtinas, mokant tokių žodžių, kurių rašyba priklauso nuo reikšmės, pvz.: *dalia* – *Dalia*, *nestoras* – *ne storas*, *rūgti* – *rūkti*, *siųs* – *siūs* ir kt. Kaitomųjų kalbos dalių galūnių rašyba taip pat išaiškėja žodžių junginiuose, suvokiant ryšius tarp atskirų žodžių. Tačiau daugumos žodžių rašyba aiški ir be konteksto. Tiesa, negalima užmiršti, kad visų žodžių reikšmė, tuo pačiu ir rašyba lengviau suvokiama tekste, tačiau rašybai įtvirtinti sakiniai ne visuomet reikalingi: kai kurių „sunkių“ žodžių rašybą galima kartoti ir be teksto.

Sunkiais paprastai vadinami tie sudėtingesnės rašybos žodžiai, kuriuos rašydami mokiniai ilgiau abejoja ir klysta. Jei tokie žodžiai kalboje vartojami dažniau, jie dažniau patenka ir į pratimus, jų rašyba anksčiau įtvirtinama: jau III–IV klasėje dauguma mokinių išmoksta rašyti tokius žodžius, kaip: *sąsiuvinis*, *dirbti*, *spręsti* ir kt. Kiti rečiau pasitaiką žodžiai ilgiau išlieka mokiniams sunkūs, pvz.: *subrukti*, *grimzti*, *zyti*, *gręžtuvas*, *tęža*, *įgrysta*, *gresia* ir kt. (Rytiečių aukštaičių tarmėse – *sūkurys*, *skyrimas*, *rūdija*...) Rašybos sunkumų sudaro ir tokie rečiau sutinkami tarptautiniai žodžiai, kaip *iniciatyva*, *iliuzija*, *kooperacija*, *natūralus*, *kefyras*, *žiuri* ir kt.

Vienintelis būdas tokių „sunkių“ žodžių rašybai įtvirtinti – dažnai ir sistemingai juos rašyti, drauge kartojant ir visą analitinę sintetinę veiklą, reikalingą sunkumams įveikti. Tačiau sudėtingesnės rašybos žodžiai mokiniams iš dalies todėl ilgai išlieka sunkūs ar net ir visai neįveikiami, kad jie, rečiau pasitaikydami kalboje ir literatūroje, rečiau ir į pratimų tekstus pakliūva. Mokytojo uždavinys – atskleisti ir rečiau vartojamų žodžių reikšmes, mokyti juos taisyklingai tarti ir rašyti, tinkamai vartoti. Sunkesnių bei rečiau pasitaikančių žodžių rašybos įgūdžiams sudaryti ir skiriami žodžių diktantai – tokie, kai mokytojas diktuoja atskirus žodžius ar žodžių junginius.

Žodžių diktantai gali būti tikrinami bei aiškinami įvairiai: ir kaip įspėjamieji, ir kaip komentuojamieji, ir kaip aiškinamieji, ir kaip klausiamieji; šie diktantai esti ir mokomieji, ir kontroliniai.

Žodžių šiems diktantams pateikia diktantų rinkiniai, tačiau retkarčiais pravartu diktuoti ir tuos, kuriuose mokiniai buvo padarę klaidų anksčiau rašytuose darbuose. Žodžių skaičių kontroliniams žodžių diktantams nurodo lietuvių kalbos programa; ten pat randame ir tokių diktantų vertinimo normas.

Kiekvienas tokio diktanto žodis mokiniui „sunkios“ rašybos, tad šie pratimai reikalauja itin įtemptos protinės veiklos. Todėl žodžių diktantai neturėtų būti ilgi: V klasėje pakaktų 12–20 žodžių, kitose klasėse kasmet pridėdama po 5 žodžius (iki 35 žodžių baigiamojame klasėje).

Žodžių diktantu tinka pradėti kai kurias lietuvių kalbos pamokas: jis padeda sutelkti klasę darbui ir per trumpą laiką patikrinti namų darbus bei mokinių žinias ir įgūdžius. Tam tikslui parenkami tie sunkesnės rašybos žodžiai, kurie įėjo į namų darbus, ar jiems analogiški pavyzdžiai. Aiškinantis rašybą kartojamos žinios, tikrinami namų darbai: lyginant klasėje ir namie parašytus žodžius, ištaisomos klaidos.

Žodžių diktantai naudotini šalia kitų mokomųjų ir kontrolinių pratimų. Jie padeda per trumpesnę laiką pakartoti, įtvirtinti ir patikrinti daugiau rašybos dalykų nei kiti rašybos mokymo pratimai.

Parenkant diktato tekstą, reikia vadovautis šiais nurodymais

1. Teksto turinys ir kalba turi būti mokiniams suprantami ir atitikti bendrinės kalbos reikalavimus. Kontroliniams diktantams paprastai parenkami rišlūs tekstai. Kai kuriais atvejais tekstą gali sudaryti 2-3 vienos temos ištraukos.

2. Visi diktanto žodžiai turi būti mokiniams suprantami. Rečiau vartojami ir nesuprantami žodžiai, jei diktante jų negalima išvengti, paaiškinami ir užrašomi lentoje. Taip pat lentoje užrašomi žodžiai, su kurių rašyba mokiniai nebuvo supažindinti.

3. Rašybos ir skyrybos požįriu diktantas turi būti vidutiniško sunkumo. Tekstą reikia parinkti tokį, kad jame:

- a) būtų pakankamai gausu nagrinėtų ortogramų ir punktogramų;
- b) kiekvienos tikrinamos taisyklės taikymo atvejai pasikartotų 2–3 kartus;
- c) atsispindėtų anksčiau išeiti rašybos ir skyrybos dalykai.

4. Mokslo metų pabaigoje kontroliniu diktantu tikrinami mokinių rašybos ir skyrybos įgūdžiai iš visų per metus išeitų temų.

5. 5–6 klasėje rekomenduojami nesudėtingos sintaksės tekstai, leidžiantys patikrinti ir rašybos, ir skyrybos įgūdžius, įgytus pradinėse klasėse ir vėliau (ypač 5 klasėje).

8–9 klasės diktantų tekstai sintaksės požįriu parenkami sudėtingesni, atsižvelgiant į atitinkamoje klasėje bei anksčiau nagrinėtas temas.

Kaip diktuoti?

Tekstą diktuojančio mokytojo tartis turi atitikti bendrinės tarties normas. Pavyzdžiui, remiantis tarties normomis, žodis *darbštus* tariamas *darpštus*, *mėgstantis* – *mėkstantis*, *užsienis* – *usienis* ir kt.

Jeigu diktuojamas **rišlus tekstas**,

- mokytojas iš pradžių raiškiai perskaito visą diktantą, paaiškina mokiniams nesuprantamus žodžius,
- paskui diktuoja po vieną sakinį vidutiniu tempu ir tinkama intonacija,
- ilgesni sakiniai diktuojami dalimis po 3–5 žodžius.

Padiktavus paskutinį sakinį, mokiniams paprastai leidžiama 2–3 min. patiems peržiūrėti diktantą. Po to tekstas lėtai perskaitomas dar kartą.

Vertinant diktantą taisoma, bet klaidomis nelaikoma

1. Klaidos iš neišeitų rašybos ir skyrybos taisyklių, pavyzdžiui, klaidingas padalyvio priesagos rašymas 5 klasėje, įterpinio skyryba 6 klasėje ir kt.

2. Klaidos rašybos taisyklėmis nepatikrinamuose žodžiuose (*idėja, variantas, servizas...*), jei su tų žodžių rašyba mokiniai nebuvo supažindinti.

3. Akivaizdūs apsirikimai, pavyzdžiui, vietoj *atvykus* parašyta *akvykus*. Jeigu tokių apsirikimų diktante yra 3, jie laikomi viena rašybos klaida.

Taip pat klaidomis nelaikomi:

1. Kitaip negu buvo diktuojama parašyti žodžiai, jeigu jie gali būti rašomi dvejopai, pavyzdžiui, *kaštanai* ir *kaštonai*.

2. Vietoj vienos skyrybos ženklų padėti kiti, jeigu tokia skyryba neprieštarauja taisyklėms. Pavyzdžiui, sakiny *Bijai vilko - neik į girią* gali būti parašytas ir kitaip: *Bijai vilko, neik į girią*.

3. Tokie parašymo atvejai, kai skyrybos ženklai gali būti dedami arba nededami rašančiojo nuožiūra, pavyzdžiui, *Ošia dideli, šakoti medžiai* ir *Ošia dideli šakoti medžiai. Priėjęs mišką sustojau* ir *Priėjęs mišką, sustojau*.

Tas pats žodis, parašytas netaisyklingai kelis kartus, laikomas viena klaida. Pavyzdžiui, triskart parašius žodį *kurti* su *ū*, skaičiuojama viena klaida.

Tokios rašybos klaidos skirtinguose žodžiuose laikomos vieno tipo klaidomis, pavyzdžiui, rašymas žodžiuose *kurti* ir *burti*.

Jeigu reikia žodį (žodžių grupę) išskirti kableliais, bet mokinys padėjo tik vieną kablelį arba neparašė nė vieno, kiekvienas toks atvejis laikomas viena skyrybos klaida.

Vieno tipo skyrybos klaidomis laikomos pražangos, pažeidžiančios tą pačią taisyklę, visiškai vienodos sandaros sakiniuose.

Pvz.: *Kai baigėsi pamoka, mes išėjome į kiemą* ir *Kai prasidėjo atostogos, aš išvažiavau į kaimą*; *Gyveno žmogelis, vardu Laurynas* ir *Gyveno senutė, vardu Agota* ir t.t.

Jei klaidos padarytos sakiniuose, kurie skiriasi punktogramų skaičiumi, skiriamos konstrukcijos pozicija, apimtimi, jungiamaisiais žodžiais, jos vertinant kontrolinius diktantus **laikomos atskiromis klaidomis**.

Pvz.: *Kai baigėsi pamoka, mes išėjome į kiemą. Kai baigėsi pamoka, mes, berniukai, išėjome į kiemą* ir *Mes išėjome į kiemą, kai baigėsi pamoka*; *Daug kam buvo žinoma, kas ateis* ir *Niekas tada nežinojo, kas po penkių pamokų važiuos į parodą*; *Kuo pats kvepia, tuo ir kitą tepa* ir *Kur yra nelaimė, ten nėra pavydo*.

Vertinant darbą pažymiu, dvi vieno tipo klaidos laikomos viena klaida.

Mokiniui, padariusiam 3–4 vieno tipo klaidas, skaičiuojamos 2 klaidos.

Vertindamas įvairių rūšių diktantus (įspėjamuosius, atrenkamuosius, žodžių, kūrybinius, klausiamuosius, laisvuosius ir kt.), mokytojas atsižvelgia į jų apimtį, temos nagrinėjimo pakopą, leidimą naudotis šaltiniais, klausti mokytojo ir t. t. Pavyzdžiui, rašant klausiamąjį diktantą, gali būti taikomos griežtesnės klaidų normos, nes mokiniai, rašydami arba parašę turi teisę klausti, kaip reikia rašyti jiems rūpimus žodžius, kur suabejojus dėti skyrybos ženklus.